

waren geschoolde en lichamelijk meer valide krachten uit het buitenland te laten komen. Het was trouwens te voren al duidelijk geworden, dat uit onze ondervoede, naar geest en lichaam gedegeneerde 'vierde stand' geen mannen te recrutereren waren voor het verrichten van zware arbeid. Onder Willem I zijn verscheiden veenplassen drooggelegd, maar het geschiedde veelal door Duitsers van hetzelfde slag, dat in de landbouw kwam helpen. Engelse en Schotse sloopstimmermansknechts brachten in diezelfde tijd de herlevende scheepsbouw op gang ⁷⁵). Onze eerste spoorwegen zijn aangelegd en onze eerste gasfabrieken gebouwd door meest Engelse werklieden en op onze stoomschepen werkten Engelsen, Noren en Denen, maar nauwelijks Nederlanders. De pogingen van Johannes van den Bosch' 'Maatschappij van Weldadigheid', de stichting van 'armenfabrieken' en 'haveloze scholen', de Heldring-initiatieven en het Sint-Vincentiuswerk waren als druppels op een gloeiende steen; tegenover de massaliteit van het verschijnsel moesten zij falen. Zo werden onze paupers gepasseerd, minachtend voorbijgegaan, uitgeschakeld en in hun ellende gelaten. Van dat minachtend voorbijgaan brengt de litteratuur bijna ontwapenende blijken. Zo is het uiterst leerzaam de lof te lezen, waarmee de latere minister J. G. Gleichman in de 'Inleiding' tot de pracht-uitgave 'Rotterdam geschetst in zijn voornaamste gebouwen, kerken en gestichten' zijn geboortestad in de jaren zestig overlaadt en haar bewoners gelukkig prijst om de welvaart, die er heerst, om de vooruitgang, die 'met ogen gezien en met handen getast' kan worden. Hij en zijn mede-auteurs komen woorden tekort om de fraaie bouwwerken der stad te prijzen, maar geen van hen maakt ook maar even gewag van de duizenden krotten, waarin de huipen verkommerden. Is het wonder, dat in deze uitgestoten met de dag de haat toenam jegens de welgestelden, die hen zo hooghartig negeerden?

De ontredde van deze paria's moet bevorderd zijn door de tussen 1860 en 1870 inzettende immigratie van lichamelijk en geestelijk gezonde Zeeuwen en West-Brabanders, hierheen gekomen om hard te werken, ontheemd en losgerakend van de kerkse levenshouding in hun agrarisch leefmilieu, maar opengaand voor een nieuwe tucht in de strijd voor politieke en sociale rechten ⁷⁶). Als Rotterdam in het laatste kwart van de negentiende eeuw volgens de hoofdcommissaris Roest van Limburg ⁷⁷) een rustiger en